

STŘEDNÍ A JHOVÝCHODNÍ EVROPA JAKO OBJEKT CHRISTIANIZACE A SUBJEKT FORMOVÁNÍ KŘEŠŤANSKÉHO UNIVERZA

Problémy christianizace a formování evropského křesťanského univerza náleží ke stěžejním otázkám jak vlastních dějin evropských (a nejen evropských) národů, tak rovněž dějin obecných, zvláště pak dějin kulturních.

V centru studia této problematiky pro oblast střední a jihovýchodní Evropy je dílo tří titánů, jejichž význam přesáhl daleko hranice doby jejich činnost, totiž Konstantina–Cyrila, Metoděje a Klimenta Ochridského. Spojuje je nejenom společné úsilí o založení a rozvinutí písemnictví u Slovanů, jejich literární dílo a pastorační poslání, jež se stalo východiskem ke vzniku a rozvoji kulturní a literární identity slovanských národů, dále společný boj na obhajobu slovanské liturgie a práva národů „chválit Boha svým jazykem“ a úsilí o vybudování vlastní církevní organizace, ale i dílo učitelské, k němuž se vydali na Velkou Moravu, v němž pokračoval jejich mladší druh Kliment na slovanském jihu – v Ochridu, v bulharské arcidiecézi veličské.

Česká slavistika věnovala poznávání a studiu Konstantinova, Metodějova a Klimentova díla soustředěnou pozornost od počátků svého vzniku a rozvoje. Jestliže Josef Dobrovský v knize *Cyryll und Method, der Slaven Apostol* (Praha 1823) se soustředil na analýzu díla obou věrozvěstů, pak Pavel Josef Šafařík se soustředil na studium literárního odkazu Klimenta Ochridského¹⁾. O Dobrovského a Šafaříkovy výsledky se opírá František Palacký ve svých *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě* (1–5, Praha 1848–1876). Samostatně se problematikou obíral Konstantin Jireček.² Církevně slovanské problematice z literárněvědného pohledu (a jazykovědného) se věnoval Václav Vondrák, v první řadě v díle *Studie z oboru církevně slovanského písemnictví* (Praha 1903).³ Výrazně do studia dějin christianizace Slovanů zasáhl František Pastrnek řadou prací filologických a literárněhistorických.⁴

Z meziválečné generace slavistů připomeňme si tu dílo Miloše Weingarta,⁵ Josefa Vašici,⁶ Lubora Niederla – syntetika jednotlivých odvětví slavistiky – v první řadě jeho *Slovanské starožitnosti* (I.–IV., Praha 1902–1924),⁷ historika Jaroslava Bidla, syntetika *Dějín Slovanstva* a za-

kladatele moderní čsl. byzantologie.⁸ Při studiu problematiky našeho tématu nelze opomenout Bidlovu studii Byzantské říše a Velká Morava, v níž autorovu pozornost upoutala kulturní síla působení Byzance na dílo byzantských věrozvěstů Konstantina–Cyrila a Metoděje a síla kulturního vlivu na christianizaci Bulharska a jižních Slovanů.⁹ Odpověď na otázku vlivu Byzance a jeho síly spatřuje v úrovni vzdělanosti byzantské společnosti, v prvé řadě její mocenské elity. V duchu této koncepce pak vylíčil proces kulturního vývoje Ruska do poloviny 11. století.¹⁰ Počátkům křesťanství u slovanských národů věnoval pozornost Bidlův žák Jan Slavík, který se soustředil na svatováclavské legendy v kontextu počátků křesťanství u Slovanů. Svým nejednou polemickým dílem představuje opozici k oficiální, katedrové historické slavistice.¹¹ V Bidlových stopách kráčela oddaná žákyně svého učitele Milada Paulová, hájící učitelovu koncepci rozdělení Evropy do dvou sfér – byzantsko–slovanské a germánsko–románské.¹²

S novými impulsy ke studiu procesu christianizace (a etatizace) v dějinách slovanských národů a k dějinám slovansko–byzantských vztahů přišla slavistika po druhé světové válce. Inspirující tu bylo dílo historiků Josefa Macůrka, Františka Dvorníka, Milady Paulové, filologů Josefa Kurze, Bohuslava Havránka, z mladší generace zvl. Jaroslava Bauera a Radoslava Večerky, na Slovensku zvl. Jána Stanislava. Nové poznatky přinesly soustavné a rozsáhlé archeologické výzkumy J. Filipa, J. Poulíka, V. Hrubého, Fr. Kalouska, A. Točíka, B. Chropovského, B. Dostála aj. Pro studium naší problematiky byly překvapivé objevy základů téměř dvou desítek zděných sakrálních staveb, které podstatně změnily naše představy o christianizaci Velké Moravy a střední Evropy. Cyrilo–metodějská jubilea 1963, 1969 a 1985 podnítila bohatou publikační činnost u nás i v zahraničí. Z našich publikací zaslouží si pozornost pětisvazková edice dokumentů *Magnae Moraviae Fontes Historici*,¹³ desítky studií a početné publikace, z nichž tu uvedme alespoň sborníky *Das Grossmährische Reich* (Praha 1966), *Magna Moravia* (Praha 1965), *Velká Morava a počátky česko–slovenské státnosti* (Praha – Bratislava 1985, vyšla též německá mutace), řadu podnětných pramenných Havlíkových studií, završených syntetickou prací *Slovanské státní útvary raného středověku* (Praha 1987) a téhož autora edici *Dukljanské kroniky*. Nelze tu neuvést publikace Vladimíra Vavříčka *Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje a Církevní misie v dějinách Velké Moravy* (obě Praha 1963). Slovenská historiografie přispěla edicí Petra Ratkoše *Pramene k dejinám Veľkej Moravy* (Bratislava 1964), monografii téhož autora *Sv. Cyril a Metod (1947)* a původní monografii Richarda Marsiny *Metodov boj* (1985). Historika upou-

tají studie Jána Stanislava *Životy slovanských apoštolov* (Praha 1933, Martin 1950), dále jeho *Slovanskí apoštolí Cyril a Metod a ich činnosť vo Veľkomoravskej ríši* (Bratislava 1945) a konečne úvaha *Slovenská myšlienka v cyrilometodejských prameňoch* (in: *Slováci v slovanskom svete*, Bratislava 1945), dále pak edice *Osudy Cyrila a Metoda u ich učeníkov v živote Klimentovom* (Bratislava 1950). Pro moderní studium christianizace Slovanů mají základní význam práce Františka Dvorníka, jež právě svou širokou heuristickou základnou a jejím kritickým zpracováním objevují nejednu stránku činnosti titánů lidského ducha Konstantina a Metoděje a jejich druha Klimenta Ochridského.¹⁴ Konečně tisícipadesáté výročí smrti Klimenta Ochridského, arcibiskupa veličského, podnítilo edici jeho díla a Bulharská akademie věd vydala *Sebrané spisy Klimentovy ve třech svazcích*.¹⁵

II.

Proces christianizace Staré a Velké Moravy (od 30. let 9. století) můžeme sledovat již více než 50 let před příchodem soluňských bratří Konstantina a Metoděje, provázených Klimentem, Naumem, Savvou a Angelariem na Moravu. Jak svědčí list Rostislavův císaři Michaelovi III., zachovaný v církevněslovanských památkách velkomoravských, na procesu christianizace se podílely různé misie. ŽK v V. kapitole uvádí: „Ačkoliv naši lidé odvrhli pohanství a drží se křesťanského zákona, nemáme takového učitele, který by nám vyložil v našem jazyku pravou křesťanskou víru, aby i jiné země pozorující to, nás napodobily. Tak nám, vladaři, takového biskupa a učitele pošli. Vždyť od vás vždycky vychází do všech zemí dobrý zákon.“ A v V. hlavě ŽM se k tomu uvádí: „... Hle přišlo k nám mnoho učitelů z Vlachs i z Řecka a z Němce, učice nás rozličně. Jenže my Slované (jsme) lid prostý a nemáme (nikoho), kdo by nás naučil pravdě a řádně poučil. Tak tedy, dobrý vladaři, pošli takového muže, který nám uspořádá veškeré právo ...“¹⁶ Rostislavův list není jen dokonalým dílem prozíravého diplomatického usilování velkomoravského vládců a jeho velmožů o zajištění církevní a tím též mocenské nezávislosti Velké Moravy na franské říši, ale zároveň svědčí o výborné orientaci velkomoravské mocenské elity v evropských poměrech. To, čeho Rostislav nedosáhl v Římě, snažil se dosáhnout v Byzanci, v centru přežívajících a v této době znovu oživených tradic helenismu. Zda si i tyto skutečnosti Rostislav uvědomoval, těžko můžeme dokazovat. Ale vyloučit zcela tuto domněnku nelze.

Požadavek velkomoravského knížete byl velmi prozíravý proto, že christianizační činnost, vycházející z byzantského prostředí, byla již tra-

dičně provázena rozvojem vlastní církevní organizace a vlastního písemnictví christianizovaných etnik, sestavováním odpovídajícího písma a překládáním základních liturgických textů do národních jazyků.

Mám za to, že tato tolerance christianizačního centra má své kořeny již v období raného křesťanství. To se rozvíjelo v době rozkvětu helenismu a celá jeho atmosféra byla helenistická. Ještě před ediktem milánským se rané křesťanství rozšířilo z Palestiny do Říma, a Galacie, do Sýrie a Kilikie, do Antiochie a Illyrie, do Judska a Makedonie, křesťanské obce vznikaly v Thessalonice, v Athénách, v Dalmácii a Efessu, v Korintu a Milétu, v Pergamu a Sardách, ve Filadelphii, na Krétě, Nikopoli, Kappadokii, Laodikeji, Bithunii a Kaisarei. Všude do těchto míst putovaly listy apoštolů Pavla i Petra a jejich spolubratři Silvána a Timotea.¹⁷

Impozantní je rozvoj misijní činnosti po vydání ediktu milánského. Dochází k ordinování biskupů, v Kaisarei r. 315 byl ordinován biskup Řehoř Iluminátor pro Arménii. Z Edessy se křesťanství šířilo do Persie. Vliv řecké církve se odráží v perském právu. Kolem roku 340 byl ordinován biskup pro Ethiopii jménem Frumentius. Persie se stala novým ohniskem christianizačního procesu ve střední Asii a v arabském světě. V téže době se budovaly křesťanské chrámy v Adénu a v Najránu. V 6. století křesťanství proniká do Afghánistánu. Císař Justinián rozvinul iniciativu k rozvinutí misijní činnosti mezi národy a etniky Kavkazu, dále u Herulů a Gotů. Biskup Eliáš z Mervi získal si reputaci jako úspěšný misionář mezi tureckými kmeny. Období velké migrace etnik se tak stalo druhým vrcholem rozvoje byzantské misijní činnosti.

Třetí etapou rozvoje christianizační činnosti je christianizace slovanských etnik. Co bylo rozhodující k uskutečnění tak impozantního pastoračního díla, realizovaného v tak rozsáhlých oblastech, s tak rozdílnými etniky a kulturními tradicemi?

Jeden z důvodů úspěchu je vysoký stupeň vzdělanosti misionářů. Představitelé křesťanského učení byli nuceni prokázat velké znalosti nejen Písma, ale i antického dědictví a východních kultů. Křesťanské myšlení se začalo sblížovat s řeckou filozofií a vzdalovalo se od původní podoby monoteistického judaismu. Řekli bychom modernizovalo se. Představiteli tohoto procesu byli nejvýznamnější teologové 4. století, tzv. kappadočtí církevní otcové – Basileios Veliký (330–374), Grégorios z Nazianzu, zvaný Teolog (330–390) a mladší bratr Basileia Grégorios z Nyssy (335–394). V díle o užítku četby klasické řecké literatury Basileios, obrací se k mládeži, píše: „pro nás boj (s pohanstvím a jinými kulty – F. H.) se musíme připravit rozmluvou s básníky, historiky a řečníky a užitečně tak zušlechťovat ducha...“¹⁸

Kappadočtí otcové sloučili, syntetizovali platonismus s křesťanským mysticismem. U nich, stejně jako u Jana Zlatoustého – Chrysostoma došlo k dokonalému prolnutí antických tradic s novým křesťanským učním.¹⁹ A patriarcha Fotios? Odnětí knih považoval za největší trest. Byzantská kultura po celou dobu žila ve stálém napětí dualismu antických tradic a křesťanské víry. Na závěr této části poznamenávám, že Basileios I. dal po roce 880 zhotovit opis slavného rukopisu kázání Grégoria z Nazianzu. Podobně díla ostatních kappadockých otců tvořila fundament křesťanské víry a křesťanské kultury po celý byzantský středověk.

III.

A v tomto klimatu vyrůstali a rozvíjeli svou činnost Fotiovi lidé – Konstantin a Metoděj. Moravská misie otvírala nadějně pole byzantské expanzi do slovanského světa. Vždyť nebyla určena jen Velké Moravě a jejímu vládcovi Rostislavovi, ale „aby i jiné země, pozorujíce to, nás napodobily...“ Tak nás informuje ŽK ve XIV. kapitole. A na žádost Kocelovu, adresovanou papeži Hadriánovi II. v první polovině roku 869, aby propustil k němu Metoděje, papež mu odpovídá: „... Nejen tobě samému, nýbrž i všem oněm slovanským zemím jej posílám (jako) učitele od Boha a od svatého apoštola Petra...“²⁰ Určení Konstantina a Metoděje, blízkých Fotiovi a dvoru, vynikajících učitelů, sestavení abecedy (hlaholice), ideálně vyhovující fonémové stavbě staré slovanštiny, vytvoření spisovného jazyka církevněslovanského, rozsáhlá činnost pastorační, literární a učitelská – to vše svědčí o dalekosáhlých záměrech a cílech byzantského dvora. Vždyť zavádění národních jazyků do liturgie bylo v Byzanci staletou praxí, pro niž se zdůvodnění nalézalo v listech apoštola Pavla Galatským, Korinským.²¹ Na tyto články písmo se bratři odvolávali za diskusí v Benátkách s trojjazyčníky, slovy evangelisty disputují v Římě a dosahují plné satisfakce. Písmo a jazyk byly povoleny, slovanské liturgické knihy schváleny a posvěceny a výchova dorostu neomezena. Moravská církev se stala mocným ohniskem šíření křesťanství v Čechách, v Lužici a u Vislanů. Po vyhnání Metodějových žáků z Velké Moravy se slovanská liturgie s novou silou rozvinula na Balkáně, u Chorvatů, Srbů a zvláště Bulharů a její dědictví oplodnilo christianizační vývoj na Rusi.

Ještě za Metodějova života a působení slovanská liturgie začala pronikat do Chorvatska. Zde křesťanství mělo již dávnou tradici z dob římských. Když císař Herakleios (610–641) na pomoc proti avarskému nebezpečí pozval Bílé Chorvaty, usídlil je v Dalmácii a Illyriku.²² Zde pak žili v symbióze s původním obyvatelstvem a postupně přijímali jejich zvyky a kulturu, která již byla křesťanská. Císař Herakleios se obrátil na papeže

Honorie, aby pro tuto oblast ustanovil arcibiskupa, biskupy, presbytery a jáhny a pokřtil Chorvaty. Stalo se tak prostřednictvím akvilejských misionářů.²³ K proniknutí slovanské liturgie do těchto míst došlo pravděpodobně v době návratu sv. Metoděje z Říma s vysvěcenými žáky z Kocelovy državy. Někteří z nich zůstali a působili v Kocelově údělu panonského Chorvatska. Sám Metoděj byl ustanoven arcibiskupem v Sirmiu a současně se mu dostalo papežského pověření legáta pro slovanské země a tuto hodnost, svědčící o dalekosáhlých záměrech papežské kurie, si podržel i po propuštění z bavorského vězení. Když se v červnu 880 opětovně vrací z Říma, na papežovu žádost prochází svou provincií na Balkáně.²⁴ Když po r. 885 byli Metodějovi žáci vyhnáni z Velké Moravy, nelze vyloučit jejich příchod do Chorvatska, alespoň některých z těch, kteří byli v Benátkách vykoupeni byzantským představitelem z otroctví.²⁵ Na přelomu 70. a 80. let se projevoval výrazný konsensus mezi Byzancí a římskou kurií. Zapůsobilo též úspěšné Metodějovo jednání v Římě, neboť v této době došlo k zavedení slovanské liturgie v Chorvatsku.²⁶

V 1. pol. 10. stol. slovanští chorvatští kněží udržovali čilé styky s českými oblastmi, což dosvědčuje zachovaný hlaholský Život sv. Václava, sepsaný hlaholicí v Čechách. Teprve v 11. stol. splitská synoda roku 1060 v 10. kánonu zapověděla slovanskou liturgii pod hrozbou exkomunikace. K změně došlo v r. 1215, kdy lateránský koncil vyslovil souhlas s obojí liturgií ve splitské a akvilejské arcidiecézi. Slovanská liturgie v dalmatské oblasti přežila až do nové doby.

Plody Konstantinova a Metodějova díla se zachránily a s novou silou rozkvetly v bulharské oblasti a v rukou byzantské moci byly nástrojem k získání většiny slovanského obyvatelstva pro křesťanství. Podobně jako Velká Morava pro Čechy, Lužici, Polsko, tak rovněž Bulharsko pro Rumunsko a východní Slované se stalo subjektem christianizace. V tomto jedinečném procesu rozhodující úloha připadla Konstantinovým a Metodějovým žákům v čele s Klimentem Ochridským, Naumem, Angelariem a dalšími, o nichž Životy Klimenta a Nauma mlčí.²⁷ Knihy byly jejich údělem, když opouštěli Velkou Moravu. Byli jati Franky, vězněni a vydáni vojákům a odsouzeni k věčnému vyhoštění. Úděl světců byl krutý. Život Klimenta v XIII. kapitole píše: „Světce převzali vojáci, lidé barbarští – totiž Němci – již od přírody suroví... vyvedou je z města a svléknou je, vlekou je nahé... Meče jim přikládají k šíji... a k bokům jim přibližují kopí, jakoby je chtěli do nich vrazit...“²⁸

Když se Kliment a jeho druhové přepravili přes Dunaj a přišli do Bělehradu, místní bulharský velitel Boritakan seznal jejich osudy a oceniv jejich vzdělanost a výjimečnost, poslal je k Borisovi „protože věděl,

že Boris prahne po takových mužích...“²⁹ Boris, který z mocenských důvodů osciloval mezi Byzancí, Římem a Franky, uvítal jako východisko možnost zavést křesťanskou národní liturgii s cílem zřídít samostatnou církev, a to nezávisle na mocenských institucích současné Evropy. Současný stupeň christianizace Bulharska nebyl rozvinut; zatímco slovanské etnikum projevovalo silný příklon k vyšší křesťanské kultuře, zcela nepřátelské a odmítavé stanovisko zaujímal turkutští bojaři. Aby si Boris neznepřátelil bojary, představující vojenskou vrstvu mocenské elity, poslal Klimenta do vzdálené Kutmitčevice, kde bylo křesťanství rovněž jen nepatrně rozvinuto, a daroval mu 3 dvorce – Devol, Glavenici a Ochrid v oblasti Vardaru. Hlavní smysl svého poslání Kliment spatřoval v pastorační a učitelské činnosti. V Ochridu založil školu, z místních mladíků vybíral schopné žáky, vyučoval je a pobízel k literární činnosti. ŽKI uvádí, že v krátké době vyučil 3.500 žáků, údaj značně nadnesený.

Po neúspěšném pokusu o restauraci pohanství za Borisova nástupce Vladimíra usedl na carský stolec Simeon (892/3). Kliment byl ustanoven prvním slovanským křesťanským biskupem v Bulharsku. Theofilakt Ochridský s obdivem líčí jeho pastorační a učitelskou činnost a s obdivem se vyslovuje též o jeho činnosti literární. Leč Kliment nebyl jen duchovním pastýřem, ale usiloval o povznesení hospodářství a sadařství, učil novým metodám šlechtění ovocných stromů, a rouby si dával přivázet z Řeka.³⁰

Klimentovo literární dílo je úctyhodné. Editoři do prvního svazku souborného vydání pojali všechny literární artefakty, u nichž Klimentovo autorství není možno zpochybňovat. Jde vesměs o díla homiletická k účelům bohoslužebným. Vedle Poučení jsou do 1. svazku zařazena Pochvalná slova k proroku Zachriášovi, Dimitrovi Soluňskému, Michala a Gavriila, k římskému papeži Klimentovi³¹ (tradice cyrilometodějská), Janu Křtiteli, Kirilu Filozofovi, Kirilu a Metodějovi aj. Druhý svazek obsahuje díla, u nichž nelze jednoznačně Klimentovo autorství prokázat, ale editoři sem zařadili taková díla, která svým stylem, předmětem zájmu, způsobem výkladu, lexikem vykazují jisté shody s díly, která jsou bezpečně Klimentova.

Druhý z trojice příchozích z Velké Moravy – Naum působil v klášteře sv. Pantelejmona nedaleko Preslavi, jehož byl zakladatelem, a věnoval se výlučně pastorační a učitelské činnosti. Písemné památky nezanechal. Roku 893 po Klimentově ustanovení biskupem Veličským car Simeon poslal Nauma, aby se na jeho místě ujal pastorační činnosti a odlehčil Klimentovi břímě. U Ochridského jezera vybudoval klášter a zemřel tu 23. XII. 906. Za Naumova působení v Preslavi tu vznikla druhá

významná literární škola. V Ochridu vznikl Život Klimentův, Život Naumův a Chrabrova Obrana slovanského písemnictví. Preslavská škola rozvinula svou literární činnost po r. 893. Do té doby se klade vznik cyrilice, na niž Chrabrovo dílo bylo reakcí. Snad užívání cyrilice mohlo přispět k Naumově odchodu. Cyrilice byla vytvořena na základě řecké uncíaly, pro chybějící hlásky doplněné z hlaholice. Slovanské písmo se přiblížilo řeckému. Bylo to jistým kompromisem vůči Byzanci. Snad působila i skutečnost, že někteří z kazatelů byli vychováni v Cařihradu, ve škole, kterou společně založili Fotios a Metoděj v r. 882, který tu též zanechal dva své žáky, kněze a jáhna. Zde získal svou přípravu Konstantin, který svým literárním dílem nejvíce přispěl ke kodifikaci cyrilice. Konečně rozhodným způsobem zavázala skutečnost, že sám car Simeon byl vychován v řeckých školách a snad i v slovanské škole Fotiově. V preslavské škole vznikaly též překlady homilií Grégoria z Nazianzu, tolik uctívané Cyrilem a Metodějem, dále překlady písma, zvl. Starého zákona, spisu Jana z Damasku Zdroj vědění, výňatky z homil. díla Joanna Chrysostoma a dokonce kroniky Joana z Malaly.³² Takto se kladly pevné základy k tvůrčímu rozletu bulharského národního písemnictví, národního (slovanského) formou i obsahem. ŽK, ŽM, ŽK1 a ŽN byly jeho živým a trvalým zdrojem.

Násilně vymýcená moravská liturgie a písemnictví z Velké Moravy – a to ke škodě christianizace Čech, Lužice, Polska a vých. Slovanů – vydaly skvělé plody své kultury v Dalmácii, Chorvatsku a v Bulharsku, jež se stalo ohniskem christianizace Ruska.

Církevněslovanský jazyk a písemnictví stály u vzniku národního písemnictví všech slovanských národů (byť ne vždy přímo), posilovaly a rozvíjely vědomí etnické entity. Dalekosáhlý byl význam cyrilo-metodějského odkazu v oblasti kulturně politické. Christianizované slovanské státy získávaly zpravidla samostatnou církevní organizaci a samy se stávaly centry pastoračního působení v sousedství, včetně i jinonárodního (rumunského). Aktivně se podílely na formování evropského křesťanského univerza. Přijetí křesťanství znamenalo pro národy přímo kulturní revoluci, bylo provázeno i přijetím nových norem křesťanského života. Křesťanství zprostředkovalo antické dědictví. Christianizovaná společenství se stávají rovnocennými v rámci Evropy, spějící k duchovní a kulturněspolečenské integraci, která v církevněslovanském písemnictví a liturgii našla výraznou oporu svého rozvoje a dotváření.

HUMANISMUS UND DAS FRÜHCHRISTENTUM

Die Rolle der berühmten heiligen Väter – Grégorios von Nyssa in der Entwicklung der Theorie der byzantinischen Kirche und ihrer Missionsstätigkeit im nahen Osten, in Persien, Armenien, bei den Nationen des Kaukasus, bei den Tücken u. a. Synthetisierung des Platonismus mit dem christlichen Mystizismus.

Die Entwicklung der Schrift, des eigenen Schriftentums und Kirchenorganisation bei den zum Christentum bekehrten Etniken (Nationen).

Autor analysiert entscheidende Bedeutung der Brüder Konstantin-Cyryll und Michael-Method in der Geschichte der slavischen Völker (glagolitische Schrift und Schriftentum), für ihre allgemeine kulturelle Entwicklung. Er betont die Rolle Gross-Mährens, Kroatiens und Bulgariens für die Christianisierung der Tschechen, Polen, Serben, Rumänen und des Kiewer Russlands. In der 2. Hälfte des 9. und im 10. Jahrhundert gipfelte die Entwicklung des europäischen christlichen Universalismus. Cyryll, Method, Kliment von Ochrid und ihre Schüler und Nachfolger spielten dabei eine sehr wichtige, sogar entscheidende Rolle. Die slavischen Völker wurden aus dem Objekt zum Subjekt der Entwicklung des europäischen christlichen Universalismus.

POZNÁMKY

- 1 Dobrovský, J.: Cyril a Metod, apoštolové slovanští, vydání připravil a poznámkami opatřil Josef Vajs, Praha 1948. – O Šafaříkově přínosu k této problematice srv. Kurz, J.: Cyrilo-metodějské a církevněslovanské problémy v díle Pavla Josefa Šafaříka, *Slavia* 30, Praha 1961, 345 n.
Šafařík, P. J.: Svatý Konstantin a Metod, Praha 1837. – Týž, Život sv. Konstantina řeckého Cyrilla (Crhy), P. 1851. – Týž, Život sv. Methodija (Strachoty), P. 1851. – Týž, Památky hlaholského písemnictví, P. 1853. – Srv. rovněž téhož, *Sebrané spisy P. J. Šafaříka*, I–III, P. 1862–1865. – Týž, *Slovanské starožitnosti I–II*, P. 1837. – Týž, *Slovanské starožitnosti I–II*, P. 1837. – Týž, *Mnich Chrabra o písmenech slovanských*, P. 1851. – K tomu Dorovský, I.: *Solunské bráky i Kliment Ochridski vo českata i slovačkata literatura*, Skopje 1989.
- 2 Jireček, K.: *Dějiny národa bulharského. Dle původních pramenů*, Praha 1876. Týž, *Geschichte der Serben 1–2*, Gotha 1911, 1918. – K Jirečkově srv. Dorovský, I.: *Konstantin Jireček*, Brno 1983.
- 3 Dříve již publikoval práci *Zur Kritik der altslovenischen Denkmale*, Vídeň 1886. – Týž, *Altslovenische Studien*, Vídeň 1890 aj.
- 4 Pastnek, Fr.: *Nový pramen o svatém apoštolu slovanském Cyrillovi*, ČMM, Brno 1893. – Týž, *Památky hlaholského písemnictví*, ČČM, Praha 1894. – Týž, *Apoštolové slovanští Cyrill a Method. Nástin života a působení, jakož i význam jejich v dějinách osvěty slovanské*, Praha 1900. – Týž, *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda*, Praha 1902. – Týž, *O prvním slovanském písmě a jeho původu*, Praha 1923.

- 5 Weingart, M.: *Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím. List z dějin byzantských vlivů na osvětu slovanskou*, Praha 1915. – Týž: *Slovanské stati*, Praha 1932. – Týž: *Slovanská vzájemnost*, Praha 1926. – Týž: *Les chroniques byzantines dans la littérature slave ecclésiastique*, in: *L'Art Byzantine chez les Slaves*, Paris 1930.
- 6 Vašica, J.: *Život a pochvala sv. Cyrila, Stará Říše 1927*. – Týž: *Pochvala sv. Cyrila, učitele slovanského národa, sepsaná biskupem Klimentem, Acta Cyrillo-Methodiana*, 1927. – Týž: *Elogia ss. Cyrilli et Methodii, Velehrad 1936*. – Týž: *Mnicha Chrabra Obrana slovanského písma*, Brno 1941. – Týž: *Origine cyrillomethodienne du plus ancien code slave dit Zakon sudnyj, Byzantinoslavica 1951*. – Týž: *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*, Praha 1966.
- 7 Nlederle, L.: *Slovanské starožitnosti (1902–1925)*. – Týž: *Manuel de l'antiquité slave (1923–1926)*. – Týž: *Život starých Slovanů*, in: *Základy kultur. starož. slovanských III/2*, Praha 1925.
- 8 Tu zvl. upozorňuji na jeho stat' *Byzantský svět a jeho kultura v 3. sv. Dějin lidstva od pravěku k dnešku*, P. 1931.
- 9 *Dějiny lidstva*, sv. 3, Praha 1937.
- 10 *Ibidem*.
- 11 Slavík, J.: *Svatý Václav a slovanské legendy*, in: *Sbornik statej posvjaščennych P. N. Miljukova*, P. 1929. – Týž: *Svatý Václav a ráz počátků křesťanství u Slovanů*, in: *Slovanský přehled 1929*. – Týž: *Tradice cyrilo-metodějská*, in: *Naše národní tradice*, Praha 1928.
- 12 Paulová, M.: *Une histoire générale des Slaves*, in: *Le monde slave*, Paris 1929.
- 13 Praha – Brno 1966–1976.
- 14 Dvorník, F.: *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, 1926. Týž: *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, P. 1933. – Týž: *Byzancia a Velká Morava*, in: *Ríša velkomoravská*, P. 1933. – Týž: *The Making of Central and Eastern Europe*, London 1949. – Týž: *The Photian Schism. History and Legend*, Cambridge 1948 (též francouzsky). – Týž: *The Slavs, their Early History and Civilization*, New Brunswick 1962. – *Early Christian and Byzantine Political Philosophy*, Washington 1966. – Týž: *Byzantine Missions among the Slaves*, New Jersey, 1962. – Týž: *Byzantské misie u Slovanů*, Praha 1970 aj.
- 15 Kliment Ochridski, *Sábrani sáčinenija*. Tom I, Sofija 1970, ed. B. St. Angelov, K. M. Kujev a Chr. Kodov; Tom II, Sofija 1977, ed. B. St. Angelov, K. M. Kujev, Chr. Kodov a Kl. Ivanova; Tom III, Sofija 1973 – *Prostranny žitija na Kiril i Metodij*, ed. B. St. Angelov i Chr. Kodov.
- 16 MMFH II, 99 a 145.
- 17 Bible, *Písmo svaté starého i nového zákona. Ekumen. překlad*, P. 1979, s. 893, 894, 902, 921, 925: 2, 17–18, 936:1.4 a 2.15, 937: 2,1–15; 3.1–16, 940:3.10–17; 4.1–8; 4.9–22.
- 18 Dostálová, R.: *Byzantská vzdělanost*, s. 118, 127.
- 19 *Ibidem*, 126.
- 20 *ŽK IV, ŽM VIII*.
- 21 Bible, s. 921, 1.2 a 1.16; s. 912, 14. 10–12, 18–19, 23–24.
- 22 *Konstantin Porfyrogenetos, De administrando imperio*, ed. G. Moravcik – R. J. H. Jenkins s. 148. – *Dějiny Byzance*, 83–88. – *Počátky christianizace klade Dvorník k r. 640*, srv. *Byzantské misie u Slovanů*, Praha 1970, 29 n.
- 23 *Dvorník*, c. d. 41.
- 24 *Krátký prolož. ŽM–MMFH II*, 244.
- 25 *Žiti je Nauma*, in: *MMFH II*, 178–179. – *Ratkoš, P.: Pramene... s. 288n.* – *Bios Klémentos*, *MMFH II*, 227.

- 26 O smíření Ignatia s Fotiem a o vztazích s byzantským císařem viz cis. list in MGH, Epist. VII, 67. – Též Dvorník, *The Patriarch Photios in the Light of Recent Research*, in: *Berichte zum XI. Byzant. Congress. München 1958*, 34–35.
- 27 Krátký život Klimenta Ochridského, vyd. P. J. Šafařík, *Památky hlahol. písemnictví*, P. 1953, LVII-LIX. – Též MMFH II, 271. – MMFH II, 202–233. – Kliment Ochridski I, Sofija 1970, II, Sofija 1977.
- 28 Bios Klémentos c. XIII, 40 a 41, MMFH II, 228.
- 29 Bios Klémentos, MMFH II, c. XVI. 47.
- 30 Ibid., c. XXIII.
- 31 Kliment Ochridski II, Sofija 1977, 5–6.
- 32 Dujčev, I.: *Stara bálgarska knižnina*, Sofija 1943, 75 n.